

ENDÜSTRİYEL DEVRİMLER VE TOPLUMSAL GELİŞMELERİN IŞIĞINDA TURİZM

Buçcan GÜVENOL¹

Zafer GÜNDÜZ²

Mehmet Emre GÜLER³

Öz

Bu çalışma, geçmişten bugüne teknolojiye yaşanan gelişmelerin, turizmin mikro çevresi içinde bulunan arz ve talep çevrelerinde oluşturduğu değişimleri ortaya koymaya çalışmaktadır. Esasında belirtilmek istenen konu, yaşanan gelişmelerin arz ve talebin birbirine karşı çift yönlü etki-tepki hareketini doğurmasıdır. Diğer bir deyişle, toplumsal gelişmelere binaen ortaya çıkan ihtiyaçlar arz yönünü harekete geçirerek çeşitli endüstriyel gelişmeler ve devrimler ortaya çıkmasını sağlamaktadır, öte yandan bu endüstriyel gelişmeler ve devrimlerin etkileri ile toplumsal gelişim de sağlanmaktadır. Gelişime ayak uyduran bu toplumların sürekli değişen ve artan talepleri ile arz yönü etkilenmekte ve bunun sonucunda başka endüstriyel gelişme ve devrimlerin kapısı aralanmaktadır. Bugüne ulaşıldığında konuşulan konu ise arz yönünde Endüstri 4.0 ve bu gelişmelere tepki veren ve talep yönünü oluşturan Toplum 5.0 olmuştur. Çalışmanın amacı yaşanan toplumsal ve endüstriyel gelişmelerin neler olduğu ve turizmin arz ve talep yönlerini nasıl etkilediğini ve ne gibi gelişmeleri sağladığını literatür tarama ve derlemesi ile aydınlatmaya çalışmaktır.

Anahtar Kelimeler: Endüstriyel Devrimler, Endüstri 4.0, Toplumsal Gelişmeler, Toplum 5.0., Turizm.

Jel Kodları : Z32, L83, O33

TOURISM IN THE LIGHT OF INDUSTRIAL REVOLUTIONS AND SOCIAL DEVELOPMENTS

Abstract

This study deals with the impact of developments in technology on the supply and demand environments of tourism from past to present. The subject to be specified is the needs that arise due to social developments, activates the supply, and various industrial developments and revolutions are created. On the other hand, social development emerges with the effects of these industrial developments and revolutions. With the ever-changing and increasing demands of the societies that keep up with the development, the supply direction is affected, and as a result, industrial developments and revolutions take place. The current is the Industry 4.0 revolution, and

¹Arş. Gör., İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Turizm İşletmeciliği Bölümü, E-posta: bugcan.guvenol@ikcu.edu.tr, [ORCID: 0000-0003-3776-8470](https://orcid.org/0000-0003-3776-8470)

² Bilim Uzmanı, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Turizm İşletmeciliği Anabilim Dalı, E-posta: zfrgndz35@gmail.com, [ORCID: 0000-0002-3485-0818](https://orcid.org/0000-0002-3485-0818)

³ Prof. Dr., İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Turizm İşletmeciliği Bölümü, E-posta: membre.guler@ikcu.edu.tr, [ORCID: 0000-0002-8689-9859](https://orcid.org/0000-0002-8689-9859)

Society 5.0, experiencing this revolution. The study aims to try to illuminate how social developments and industrial revolutions affect the supply and demand aspects of tourism through a literature review.

Keywords: Industrial Revolutions, Industry 4.0., Social Developments, Society 5.0, Tourism.

Jel Classification : Z32, L83, O33

GİRİŞ

Turizm, küresel çapta çevresel etkileri olduğu gibi bölgesel ve yerel düzeyde de etkileri bulunan bir endüstri koludur. Küresel düzeyde, örneğin iklim değişikliğine ve okyanus kirliliğine sebep olurken bölgesel düzeyde, su kıtlığı ile ilgili sorunlar yaratabilmekte, ancak aynı zamanda doğanın korunması ile ülkelerin gelir elde etmesine de katkıda bulunmaktadır. Yerel düzeyde ise doğal kaynakların mevcudiyetini ve kalitesini etkileyebilmektedir. Turizmde sağlanan mal ve hizmetler genellikle yaban hayatı, ormanlar, nehirler, kumsallar, okyanuslar ve iklim gibi doğal sermayenin çekiciliğine bağlı olduğundan, turizmin etkilerini anlamak önem arz etmektedir (Robania ve Madaleno, 2019: 19). Bu bağlamda, turizm endüstrisi kapsamında sürdürülebilirlik kavramı öne çıkmaktadır. Çünkü, turizm endüstrisinin kullandığı doğal kaynaklar ancak sürdürülebilir uygulamalar ile geleceğe aktarılabilir. Geçmişten bugüne gelişen toplumlar artık sürdürülebilir uygulamalara daha fazla önem vermeye başlamıştır. Özellikle bugün konuşulan Toplum 5.0 kavramı genel olarak insan merkezli, teknoloji odaklı ve sürdürülebilir uygulamaları benimseyen bir toplumdur.

Teknoloji, insan hayatının her evresinde yaşamı kolaylaştırıcı etkisi bulunan bir unsurdur. Bu etki en basit el aletinden gelişmiş elektronik aletlere uzanan geniş bir yelpazede kendini göstermektedir ve bu yelpaze gün geçtikçe daha da hızlı bir şekilde gelişmektedir. Hem toplum içerisinde hem de çalışma hayatında bu gelişmelerin etkisinde kalan insanoğlu, tedarik zinciri içerisinde bulunduğu her noktada hem mal, hizmet ve para akışlarının hem de bilgi akışlarının daha etkin bir şekilde gerçekleşmesini sağlamaktadır. Endüstri devrimleri temel olarak oluşturdukları teknolojiyi kullanarak topluma yönelik çeşitli yenilikler getirmiştir. Bu bağlamda, turizm ve seyahat olgusuna talep yönünden toplumun, arz yönünden ise endüstri devrimlerinin çeşitli yansımaları ve birbirleri ile ilişkileri bulunmaktadır. Bu çalışmanın amacı yaşanan toplumsal ve endüstriyel gelişmelerin turizmin arz ve talep yönlerini nasıl etkilediğini ve ne gibi gelişmeleri sağladığını ortaya koymaya çalışmaktır. Öncelikle endüstri devrimleri bakış açısından, daha sonra da toplum gelişimi bakış açısından turizm kavramı incelenecektir.

1. ENDÜSTRİ DEVRİMLERİ PERSPEKTİFİNDEN TURİZM

Endüstri devrimlerinin açıklandığı bu başlık altında endüstri devrimleri açıklanarak turizm endüstrisi içinde yaşanan gelişmeler dönemselsel olarak ele alınmaya çalışılmıştır.

1.1. Endüstri 1.0

18. yüzyılın ortalarında İngiltere’de başlayarak yayılan birinci Endüstri Devrimi’ni; yeni buluşların üretime geçirilmesi, demiryolu ulaşımı, sermaye birikimi ve özellikle buharlı makine gücü kullanımını olanaklı bir hale getirmiştir. 1712 yılında buharla çalışan makinelerin icat edilmesinin ardından 1763 yılında James Watt’ın buharla çalışan makineyi geliştirmesi bu devrimin gerçek başlangıcını oluşturmuştur (Gül, 2017: 7). Buharlı makinenin yanında sanayileşmeyi sürükleyen öncü sektörlerin başında İngiliz sanayi kapitalizmini oluşturan pamuklu dokuma sektörü gelmektedir. Sektörün öncü olmasının sebebi bu alanda yapılan teknolojik atılımlar olmuştur (Başer, 2011: 142). 1780’lerin sonuna doğru tekstil endüstrisi dönüşüme uğramıştır. Makineler birçok sorunu ortadan kaldırmış ve ipliğin çevrilmesinden bitmiş kumaşın ütülenmesi ile yuvarlanmasına kadar neredeyse her şeyi yapabilmıştır (Langley, 1994: 12). Diğer bir öncü sektör ise demir-çelik sektörüdür. Bu sektör, pamuklu dokuma sektörü gibi teknolojik faydalardan beslenmiş ve farklı sanayi sektörlerinin de gelişmesine doğrudan katkı sağlamıştır (Başer, 2011: 142).

Endüstri Devrimi ile batı insanının yaşam tarzı değişmiş ve nüfus artışıyla birlikte hayat standartlarında da artış gözlemlenmiştir (Küçükcalay, 1997: 52). Kentleşme ve nüfus artışı ile sürekli ikamet edilen ortamdaki kaçma isteği doğmuş, sanayileşmenin de etkisiyle oluşmaya başlayan çevre kirliliği ve şehirlerin fazla göç alması turizmi doğrudan etkilemiştir (Kozak vd., 2017: 58). 1794 yılında New York’ta faaliyete başlayan ‘City Hotel’ (Keiser, 1979: 21) ile 1829 yılında Boston’da birinci sınıf otel işletmesi olarak açılan ‘Tremont House’ (Stein, 1971: 21) bu dönemdeki turizm yapılarının ve faaliyetlerinin gelişmesine örnek olarak gösterilebilir. Ayrıca, endüstri devrimi ile demiryolu ağlarının geliştirilmesi, iletişim seçeneklerinin fazlaşması ve borsanın ortaya çıkmasıyla birlikte bankaların, finansörlerin ve özel yatırımların daha ön plana alınmasını sağlamıştır (Roberts, 2015: 1). Ulaşım imkânlarının gelişmesi, paket turların daha yaygın hâle gelmesi ve sosyal sınıfın güçlenmesi bu dönemde kitlesel turizm arzını başlatarak her kitle üretiminde olduğu gibi turizm endüstrisinde sunulan ürünler için de pazarlanabilirlik ve standardizasyon kavramlarının gelişmesine etki etmiştir (Kozak vd., 2013: 14-15).

1.2 Endüstri 2.0

İlk endüstri devrimini 20. yüzyılın başlarında elektrik enerjisiyle birlikte seri üretime geçilen ve iş bölümünün gelişme gösterdiği ikinci endüstri devrimi takip etmektedir (Kagermann vd., 2013: 14). Seri üretimin bilinen en önemli örneklerinden biri Henry Ford’un Ford Motor Şirketi olmuştur. Teknoloji devrimi olarak da bilinen bu dönemin ortaya çıkmasında demiryolları başta olmak üzere ulaşım olanaklarının gelişmesi oldukça etkili olmuştur. Böylece ham madde temini kolaylaşmış ve üretilen ürünlerin yeni ve uzak pazarlara ulaştırılması sağlanmıştır (Ege Bölgesi Sanayi Odası, [EBSO], 2015: 5). Bugün kullanılan birçok nesne bu zaman dilimi içerisinde ortaya çıkmıştır. Köklü geçmişli olan bu nesnelere örnek olarak; telefon, mikrofon, telsiz, lamba, araba lastiği, bisiklet, daktilo verilebilmektedir (Sander, 1989: 123). Haberleşme araçlarının gelişmesi ve iletişimin daha etkin bir

şekilde sağlanabilmesi sayesinde insanlar arasındaki mesafeler daha da azalmıştır. Merkezileşme ile birlikte kasabalardan şehirlere göçler artmış, siyasi ve ekonomik açıdan güçlü merkezi devletler kurulmuştur. Büyük devrimin bu aşaması, öncelikle Amerika, Almanya ve Japonya olmak üzere birçok ülkede kendini göstermiştir (Pamuk ve Soysal, 2018: 3).

1890'larda Castle Line adlı bir denizcilik şirketi turistler, sporcular ve göçmenlere rehberlik etmesi düşüncesiyle 'Güney Afrika Rehberlik Kılavuzu' kitabını yayımlamıştır (Mackenzie, 2005: 19). Zamanla seyahat ve tatil anlayışındaki yeni eğilimler sadece İngiltere'de değil aynı zaman da diğer Avrupa ülkelerinde de yaşanmıştır. Bu sebepler ile 1890 yılında 'Touring Club de France' 1898'de ise 'Alliance Internationale de Tourisme' kurulmuştur (Lickorish ve Jenkins, 2006: 20). Turizm faaliyetlerinin oluşabilmesi için kişilerin zorunlu gereksinimlerini karşılayacak gelirin üzerinde bir gelir elde etmeleri gerekmektedir. Boş zaman ile ekonomik güç kavramlarının birleşmesi turizm faaliyetlerinin başlamasındaki önemli bir koşuldur. Bu durumda endüstri devrimi ile gelen ücretli tatil hakkı kişilerin seyahat etmelerine teşvik etmiştir (Kozak vd., 2017: 56). 1891 yılında American Express, yurtdışına seyahat eden maceracı ve girişimci müşterilerin paralarıyla kendilerini daha güvende hissetmelerine yardımcı olmak için bir 'Seyahat Çeki' tanıtmışlardır (americanexpress.com).

1.3. Endüstri 3.0.

20. yüzyılın ilk yarısı iki büyük dünya savaşı ve ülkelerin sınırlarının alt üst olmasıyla şekillenmiş ve bunun sonucunda teknolojik gelişmeler yavaşlamıştır. Ayrıca, süreç içinde 1929 küresel krizi gibi olumsuz gelişmeler ilk iki endüstri devrimi döneminde gelişim gösteren ülkelerle birlikte pek çok ülkeyi etkilemiştir. Bu nedenle sanayinin yeni bir gelişme gösterebilmesi, oluşan ekonomik krizin etkilerinin azalmasına ve İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesine kadar pek mümkün olmamıştır (Akbaba, 2018: 7). İkinci Dünya Savaşı, endüstri devriminin bu aşamasının öncekilere göre daha geç bir zaman diliminde olmasına fakat aynı zamanda endüstri devrimi 3.0 döneminin de başlamasına neden olmuştur. Çünkü, savaş sırasındaki geliştirilen teknolojiler büyük fayda sağlamıştır. Bu aşamada üretimde otomasyon mümkünleşmiş, yazılım sektörünün gelişmesiyle de lazer, fiber optik, mikro elektronik, bilgisayar gibi kaynakların gelişmesi üretimi çok üst düzeye çıkarmıştır. İletişimin hızla yayılması, insanların arasındaki mesafe engelini kaldırmıştır (Pamuk ve Soysal, 2018: 3). Genel olarak iletişim örnekleri ile birlikte yeni dönem bilgi ve bilgi teknolojileri, tüketim faaliyetlerinin daha hızlı yayılması, çokuluslu şirketlerin öneminin artması gibi pek çok durumda adından söz ettirmiştir (Çımrın, 2009: 81). Endüstri Devrimi 3.0 küreseldir, fakat aynı zamanda da yereldir ve böylece 'küyerel' terimini oluşturmaktadır. Üçüncü endüstri devrimi çalışma, üretme ve eğlendirme şeklimizi değiştirmeye başlamıştır. Şehirleri ile bölgeleri planlama ve yönetme şeklimizi temelden değiştirmiş aynı zamanda üretimin küreselleşmesine ve işlerin yeniden ülke içerisine dönmesine yol açmıştır (Roberts, 2015: 2). 3. Endüstri Devrimi, 1960'larda yarı iletkenlerin, ana bilgisayarların (1960'lar), kişisel bilgisayarların (1970'ler ve 80'ler) ve internetin (1990'lar)

katalizörlüğünde geliştiği için genellikle bilgisayar çağı veya dijital çağ olarak adlandırılmaktadır (Schwab, 2017: 7). Bilgisayarların gelişmesi beraberinde operasyonların yönetiminde büyük değişimlere neden olan teknolojik yenilikleri de getirmiştir. İnternetin turizm endüstrisindeki gerçek potansiyeli son zamanlarda ortaya çıkarılmıştır. Bilgisayarlar ve bilgisayarlı cihazlar turizm endüstrisinde yavaş yavaş devrim yaparak büyüme ve gelişmesine katkıda bulunmuştur (Kiprutto vd., 2011).

1945 yılı sonraları turizm, toplu seyahat ile farklı bir eğilim göstermiştir. 1953 yılında ise tek mola ile iki günlük turlar düzenlenerek Lyon, Barselona, Madrid, Tangiers, Kazablanka ve Agadir şehirlerinde turistleri gezdiren 36 kişilik çift motorlu uçak olan Vickers Viking tasarlanmıştır (Gierczak, 2011: 275). 1990'lı yılların ikinci yarısında internetin iş yapma yeri olarak kullanıma sunulmasıyla Amazon, eBay gibi alışveriş sitelerinin kurularak alıcı ile satıcının arasında bir aracı olmadan internet ortamında buluşması e-ticaret kavramını doğurmuştur (Bolat, 2019: 16). 1996 yılında Amsterdam'da Booking.com'un kurulması, küçük bir Hollanda girişimi iken dünyanın en büyük seyahat ve e-ticaret şirketlerinden biri haline gelmiştir (Booking.com).

1.4. Endüstri 4.0

Endüstri devriminin dördüncü aşaması üretimde makinelerin insan gücüne gereksinim olmadan sistemi yönetmesi düşüncesiyle başlamıştır. Bu dönem isim olarak ilk kez 2011 yılında Almanya'da düzenlenen Hannover Fuarı'nda söylenmiştir (Erçağ, 2017: 7). Endüstri 4.0'ın özelliği; ürün, makine ve insan arasındaki gerçek zamanlı iletişim, bağlantı ve tanımları oluşturması ile esneklik çerçevesinde hizmet ve ürünleri satın alan kişilerin isteklerine göre özelleşmiş ve dijitalleşerek akıllı bir imalat modelini gerçekleştirmiş olmasıdır (Fırat ve Fırat, 2017:10). Endüstri 4.0 ile yakından ilişkili olan ve gelenen aşamayı daha iyi anlayabilmek için bazı kavramları açıklamak faydalı olacaktır. Bu kavramlar;

1.4.1. Nesnelerin İnterneti

Birbirine bağlı cihazların birbiriyle bağlı olan nesnelere ile bilgi alışverişinde bulunması olarak tanımlanabilir. Böylelikle araba, buzdolabı, kitap ve elektronik aletler gibi akla gelebilecek her şeyin birbiriyle bağlantı içinde olması ortaya çıkacak durumlardan biri olacaktır (Kutup, 2011: 2). Nesnelerin interneti yeni nesil bilgi ve verilerdeki büyük artış nedeniyle bilet yönetimi, bilgi toplama, güvenlik izleme ve benzerleri ile turizmin tanıtımı için yaygın olarak kullanılabilir (Babu ve Subramoniam, 2016: 9).

1.4.2. Büyük Veri

Günümüzde çok fazla bilginin olduğu bir ortamdan gerçek ve güvenilir olan bilgilerin ayıklanarak saklanması mümkün olmaktadır. Bu kapsamda, büyük veri; toplumsal medya paylaşımları, ağ günlükleri, blog, fotoğraf, video gibi farklı kaynaklardan birleştirilen bütün verinin anlamlı ve işlenebilecek bir şekle dönüştürülmüş biçimi olarak ifade edilebilir (EBSO, 2015: 19). Birçok turizm şirketi büyük verileri sadece bilgi kararlarını ve işlemeyi hızlandırmak için değil aynı

zamanda iç kararları ve müşterilere odaklananları geliştirmek için de kullanır. Büyük verilerin en heyecan verici avantajlarından biri ise müşteriler için yeni ürünler ve hizmetler yaratmaktır (Shafiee ve Ghatari, 2016: 2). Bir turist mekânsal hareket halindeki bir kişidir. Bugünün turistleri büyük olasılıkla yanında birçok teknoloji aracı taşıyacak ve bunları turizm endüstrisindeki bilgi teknolojisi kaynakları ile etkileşimde bulunacaktır. Böylece, bir turist turizm web sitesinin analiz verileri, bir otel mobil uygulamasının günlük verileri, çağrı merkezi günlükleri, şehirdeki yaya trafiği miktarı, seyahat hizmetlerinin satış kayıtları, arama motor sorgu hacimleri, sosyal medya sözleri, cep telefonlarından konum verileri, GPS ve fotoğraflar gibi muazzam miktarda veri üretecek ve katkıda bulunacaktır. Tüm bunlar bir turistin beğenme ve beğenmeme, motivasyonları, seyahat planlama davranışı ve gerçek seyahat ve konaklama deneyiminin potansiyel göstergeleridir (Pan ve Yang, 2015: 5).

1.4.3. Artırılmış Gerçeklik

Gerçek dünyadaki çevre ve içindekilerin bilgisayar ile üretilen ses, görüntü, grafik ve GPS verileriyle zenginleştirilmiş canlı, doğrudan ya da dolaylı fiziksel bir görünümüdür. Kısaca bu kavram, gerçekliğin bir bilgisayar yardımıyla değiştirilmesi ve artırılmasıdır (EBSO, 2015: 21). Artırılmış gerçekliğin oteller için uygulanan en güzel örneği, Holiday Inn tarafından oluşturulmuştur. Misafirler resepsiyonda, salonda ya da kendi odalarında sanal olimpiik ve paralimpiik sporcuları görmek için akıllı telefonlarını kullanabilmektedirler. Ayrıca eski tapınakların veya tarihi binaların (ilk kültürel miras alanı Yunanistan'da bulunan Olympia) yeniden yaratılması yine artırılmış gerçekliğin sayesinde mümkün olmaktadır (Yovcheva ve Buhalis, 2013: 7-8).

1.4.4. Bulut Sistemi

Bulut sistemi ile birlikte kişiler, saklamak istedikleri verileri bilgisayar, telefon, tablet vb. araçlarda yer kaplamadan depolayabilmektedir. Ayrıca bu bulut sistemiyle başka bir cihazdan bilgilere ulaşma, indirme ve kullanabilme mümkündür (Pamuk ve Soysal, 2018: 10). Otellerde kullanılan bulut teknolojisine bağlı sistemler internet vasıtasıyla online rezervasyon sisteminden otellerin tanıtımına, satış ve güvenli ödeme işlemlerinden kurumsal kaynakların planlamasına kadar birçok hizmeti sağlamaktadır. Otel işletmeleri bu teknoloji ile web sitelerinde kişisel verilerin korunması kapsamında doğru bilgileri, doğru zamanda ve yerde doğru müşteriyle birleştirerek her yerden ulaşılabilir ve güvenilir olmuşlardır. Böylece işletmeler tercih edilebilirliklerini artırmışlardır (Tekin, 2019: 132).

Bu gelişmelerle birlikte akıllı çağda akıllı turizmden söz etmek yerinde olacaktır. Hwang ve diğerlerine (2015: 164) göre akıllı turizm; mobil teknoloji ve internet bağlantısına dayanarak turizmdeki tüm bilgi alışverişini içeren bilgi teknolojilerinin turizm deneyimiyle bütünleşmesini sağlayan bir terimdir. Akıllı turizm genellikle bilgi teknolojileri olarak nesnelere interneti, mobil iletişim, bulut bilişim ve yapay akıllı teknoloji olmak üzere dört çekirdeğe bağlıdır. Bu teknolojiler fiziki, sosyal, bilgi ve turizmin ticari altyapılarını birbirine bağlayarak çok sayıda paydaşa akıllı turizm değeri sağlamaktadır (Guo vd., 2014: 59). Endüstri 4.0 sayesinde gelecekte turizm sektöründe

yaşanabilecek bazı değişiklikler bulunmaktadır. Örneğin, 2025 yılında otellerin spa uygulamaları, havaalanı transferleri ve akşam yemeği rezervasyonları gibi olanaklar önermek için genellikle konuklara gönderilen otomatik e-postalar yerine, sohbet robotları bu teklifleri kendileri önerebilir ve konuklara sorular sorarak teklifin alaka düzeyini artırabilecektir (Friedman ve Sen, 2017: 6). Ayrıca, gelişen teknolojilerin birlikte kullanımı sayesinde gelecekteki standart bir otel odası bugün bilinenin aksine son ayrıntısına kadar kişiselleştirilmiş ve akıllı olacaktır. Bu uygulamalara örnek vermek gerekirse (Canton, 2016);

- Yüz tanıma ile odaya giriş,
- Kişilere uyumlu çoklu sensörlerin bulunması,
- Talk-back televizyon,
- Her yüzeyin dokunmatik, interaktif ve reaktif olması,
- Banyolarda akıllı tuvaletler ile gerçek zamanlı haber yayınlayan aynaların olması,
- Stresi algılayan ve otomatik olarak rahatlatıcı bir uyku deneyimi yaratan akıllı duvarlar,
- Kendi kendini temizleyen nano kaplamalı havlular,
- Otomatik olarak ayarlanabilen kablosuz sıcaklık kontrolleri,
- Nöro-geri bildirimle ilgili kendi kendini monte edebilen kişiselleştirilmiş yatak ve yastıklar,
- Hologram teknoloji ile odada müzik konseri izlenebilen kişiselleştirilmiş uygulamalar bunlardan bazılarıdır.

Ayrıca, turizm endüstrisinde kullanılmak üzere yeni nesil teknolojiler kullanılarak oluşturulan dijital turizm uygulamaları bu endüstride ulaşım, konaklama, yiyecek-içecek ile birlikte tanıtım ve pazarlama hedefli olmaktadır (Topsakal vd., 2018: 1631-1632). Turizm endüstrisinde yeni nesil teknolojiler sayesinde oluşturulup kullanılan bazı turizm uygulamaları Tablo 1’de gösterilmiştir.

Tablo 1: Örnek Dijital Turizm Uygulamaları

Kapsam	Aplikasyon
Ulaşım	Skyscanner, Gopili, Uber, TripIt, MyTaxi, Kayak, TaxiMagic, Hopper
Konaklama	TripAdvisor, AirBnb, Booking, Trivago, Kayak, Hostelworld, Hoteltonight, Couchsurfing, Agoda, Otelz, Gezinomi
Yiyecek-İçecek	Localeats, Foursquare, Happyhours, Opentable, Ubereats, Zomato, Zagat, Happycow
Tanıtım-Pazarlama	Facebook, Youtube, Instagram, Google+, Tumblr, VKontakte, Pinterest, Vine, Flickr

Kaynak: (Topsakal vd., 2018: 1631)

Elektronik Turizm veya Online Turizm olarak adlandırılan “E-turizm” kavramı, elektronik ticaretin bir parçası olup, telekomünikasyon ve bilgi teknolojileri ile turizm endüstrilerindeki yönetim,

pazarlama ve stratejik unsurları en hızlı şekilde bir araya getiren bir unsurdur (Beatrice ve Mihălcescu, 2013: 290). E-turizm, turizmle ilgili ürünleri sunmak için çoğunlukla interneti kullanarak yapılan ticari ilişkileri kapsamakta ve uçuşlar, otel rezervasyonları ve araç kiralama gibi birçok olanağı bir arada sunabilmektedir (Condratov, 2013: 58).

2. TOPLUMSAL GELİŞMELER PERSPEKTİFİNDEN TURİZM

Endüstri 4.0 kavramının ortaya çıkmasının ardından Japonya’da ortaya konan Toplum 5.0 kavramı literatürde birçok çelişkiyi de beraberinde getirmiş ve toplumun gelişim evrelerinin de açıkça ortaya konması ihtiyacını doğurmuştur. Literatürde görülen bazı çalışmalarda Toplum 5.0 kavramı Endüstri 5.0 olarak ele alınmakta ve bu gelişimi endüstriyel bir gelişim olarak nitelemektedir. Bu başlık altında toplumsal gelişimin zaman içindeki gelişim süreci ve turizmin bu gelişim süreci içerisindeki yeri ortaya konmaya çalışılmıştır.

2.1. Toplum 1.0-Avcı ve Toplayıcı (İlkel) Toplum

Avcı ve toplayıcı toplumlar 40.000 yıl önce meydana gelmiş ilk toplum biçimidir. Bu toplumlar yabani bitkileri toplayarak ve hayvanları öldürüp yiyerek yaşamlarını devam ettirmişlerdir. Doğal çevre üzerinde üstünlük sağlamak yerine doğa ile uyumlu bir yaklaşımı olmuş böylece doğal çevre üzerindeki etkileri yerel ölçülerde kalmıştır (Günerhan, 2013: 17). Avcı ve toplayıcı toplumlar deneme-yanılma yöntemine göre eğitim sistemini benimsemişlerdir. Bireysel ihtiyaçların karşılanmasına yönelik bir hayat biçimi yaygındır. Basit araç ve gereçlere dayalı üretim gerçekleşmiş ve göçebe yaşam tarzı benimsenmiştir (Fındıkcı’dan aktaran Arkan ve Taşdemir, 2008: 69). Avcı ve toplayıcı toplumların bulunduğu dönem koşulları da göz önüne alındığında sahip olacağı bazı özellikler bulunmaktadır. Bu özellikler aşağıdaki gibi ifade edilebilir (Mayor, 2013: 228-229):

- Toplum kümeler şeklinde bir arada bulunmaktadır. Bu kümeler, bireylerin birbiriyle ailevi bağlar kurulmasını sağlamaktadır. Daha çok çekirdek aile biçimi bireyleri memnun etmektedir. Bu oluşan aile biçimlerinin boyutu ise belirli bir sayı ile sınırlanmaktadır.
- Kümelerde devlet otoritesi gelişmemiştir ya da biçimsel kanunları bulunmamaktadır.
- Avcı ve toplayıcı toplumlar döneminde elde edilen yiyeceklerin çoğu çabuk bozulabilir niteliktedir. Ayrıca yiyeceklerin korunması için gerekli araçlar sınırlı sayıdadır.
- Bu toplum yapısında insanlar mallarının mübadelesinde takas yöntemi kullanılmaktadır. Bu yöntem kuşkusuz, paraya veya paranın yerine geçebilecek denk bir değere sahip olunmadığından bu dönem için en uygulanabilir yöntem olarak görülmüştür.
- İlkel insanların oluşturduğu küme sisteminde kişilerin hayat mahremiyetlerinin eksikliği bulunmaktadır. Bu da küme içinde yer alan bireylerin diğer bireylerin gündelik faaliyetleri hakkında bilgi edinmesini kolaylaştırmıştır.

- Cinsiyetler arasında iş bölümü bulunmaktadır. Fakat cinsiyetlerin kendi içinde bir iş bölümü sağlanmamıştır. Bu yüzden her yetişkin erkek veya kadın kendilerinden önceki yetişkinlerin yaptıklarını yaparlar.
- Küme içinde yer alan insanların toplanan veya avlanılan mallar üzerinde şahsi bir mülkiyet hakkı bulunmasına rağmen, kümelerin kullandığı doğal kaynaklar üzerinde mülkiyet hakkı bulunmamaktadır. Bunun yerine ortak mülkiyet anlayışı oluşmaya başlamıştır.

Toplumun geçiş sürecinde, turizm ve benzeri birçok olgu M.Ö. 4000 yılların sonuna doğru Sümerlerin, ekonomik ve yönetsel gereksinimlerinin bir sonucu olarak kil üstünde yazma düşüncesi ile başlamaktadır (Kramer, 2002: 13). Bu yıllarda Sümerlerin yazıyı bulması ile tarihsel süreç içinde ilk çağın ilk adımları atılmaktadır. Sümerlerin yaşadığı dönemde bir yerden bir yere nasıl yolculuk ettikleri konusunda kesin kanıtlara ulaşılmamasına karşın, elde edilen kayıtlar ışığında ay tanrısının bir kayıkla, güneş tanrısının ise iki tekerlekli bir araba ya da yaya halde, fırtına tanrısının ise bulutların üstünden yolculuk ettiği belirtilmektedir (Kramer, 2002: 118). İnsanlık tarihinin en başından beri yer değiştirme isteği oldukça fazladır. Seyahatin gelişimine katkıda bulunan tekerleğin icadı M.Ö. 4000 yılı kadar eski olup, ilk zamanlarda seyahatten çok savaşlarda galip gelebilmek için atlı arabaların kullanıldığı ancak bunların sayısının da oldukça az olduğu belirtilmektedir. Bununla birlikte daha sonraları toplumlararası ticaretin sağlanması ve merak edilen yerlere ulaşmak amacıyla da kullanıldığı yazıtlardan anlaşılmaktadır (Kaya ve Buldu, 2018: 317).

2.2. Toplum 2.0-Tarım Toplumu

M.Ö. 5000’li yıllarda meydana gelen tarımsal devrim ile toplumsal yapıda yeni bir oluşum meydana gelmiştir (Dursun, 1998). Tarım toplumu hakkında birçok tanımlama yapılmaktadır. Bu tanımlamalar tarımın yapısındaki mahsullerin ekilmesi ve hayvancılığın yönetilmesi hususları açısından önemli bir etkidir. Tarım toplumu, bir ülke nüfusunun çoğunluğunun kırsal alanlarda yaşadığı ve tarıma dayalı ekonomi sistemi bulunan topluluk türüne denilmektedir (Stavenhagen’den aktaran Kim vd., 2010: 480). Bir tarım toplumunda, faaliyetler esas olarak tarım üretimlerini kapsar. Bu da tarım arazisi ve çiftçilerin ulusal ekonominin önemli bir parçası haline gelmesini sağlamaktadır. Tarım toplumlarının ilk oluşum süreçlerinde verimliliğin oldukça düşük seviyede ve üretim faktörlerinin de kısıtlı bir düzeyde olduğu görülmektedir. Tüketim için üretim yapıldığından, ürün değişimi takas yöntemleri ile gerçekleştirilmektedir. Yine bu dönemde doğum oranları yüksek olmasına rağmen genel nüfus artışı oldukça düşüktür. Toplumun ekonomik gücü toprak sahipleri olan feodaliteye dayanmaktadır (Fidan, 2003).

Tarım toplumu içerisinde turizm olgusunun gelişmesini etkileyen medeniyetler incelendiğinde; Eski Mısır, piramitlerin ve tapınakların etkisiyle gezginler için önemli bir durak noktası olmuştur. Böylece Mısır ve Babil Krallığı’nda gezginlerin hem konaklamaları hem de dinlenmeleri amacıyla evlerin ve bahçelerin inşa edildiği ayrıca gezginlerin ulaşımına da önem verilerek güvenli yollar da

yapıldığı belirtilmektedir. Ayrıca Fenikelilerin de ilk gezginler olduğu (Barutçugil'den aktaran Yıldız, 2011: 56) ve Mısır'daki ilk dönem deniz taşımacılığının yerini daha sonra Fenikelilerin aldığı, böylece ilk başlarda geçimlerini denizden sağlayan Fenikelilerin zamanla deniz ticaretini tam anlamıyla başlattığı bilinmektedir (Girgin, 2006: 4-5). Fenikelilerin bu ticaret amaçlı gezileri deniz ticaretinin başlamasına yine Çinlilerin ticari amaçlı gezileri ise ipek ve baharat yolunun oluşmasına katkı sağlamıştır (Kaynak, 2010: 119). Eski Yunan'da ise turizm hareketleri olimpiyat oyunlarının yapıldığı zamanlarda başlamış ve olimpiyatlar için seyahat eden kişiler olimpiyatın yapıldığı çevrede konaklamışlardır. Böylece Eski Yunan, turizmde öncü konumuna ulaşmıştır (Bayer'den aktaran Yıldız, 2011: 56). İlk çağda meraktan dolayı seyahat edenlere verilebilecek örnekler Heredot ve Paunaias'tır. M.Ö. 480-421 arasında Heredot, ülkesinin tanınmış turistlerinden biri olarak seyahat ettiği yerlerin gelenek ve göreneklerini öğrenmeye çalışmıştır (Kozak vd., 2017: 50). Eski Roma dönemine gelindiğinde ise ilk çağlarda Romalılar en çok seyahat eden toplum olarak öne çıkmaktadır. İzlenecek yolları, konaklamaları ve mesafeler arası uzaklıkları işaretleyerek yol haritaları yapmışlardır. "Her yol Roma'ya çıkar" deyişinin buradan geldiği söylenmektedir. Bu sebepten dolayı Romalılar mutluluk için seyahat eden ilk toplum olarak kabul edilmekle birlikte seyahat yerleri için yollarda ve konaklama alanlarında güvenlik sağladıkları ileri sürülmektedir. Romalıları seyahat etmeye iten sebeplerin başında ünlü tapınakların ve eserlerin ziyareti gelmektedir. Ayrıca Büyük İskender döneminde turizme olan ilgiye kanıt olarak akrobasi, sihirbazlık ve sirk gösterileri için Efes'e 700.000'den fazla turist geldiği gösterilebilmektedir (Millî Eğitim Bakanlığı, 2011: 3-4). Romalılar kendi imparatorlukları içerisinde hamamlar kurmuş ve şifa olması nedeniyle kaplıca amaçlı gezilerin de ortaya çıkmasına sebep olmuştur (Kaynak, 2010: 119). Yaklaşık M.Ö. 200-M.S. 500 yıllar arasında, Roma İmparatorluğu döneminde, öğrenciler, sanatçılar ve tüccarların konaklama ve diğer ihtiyaçlarını karşılamaları için hanlar ve tavernalar yaptırılmıştır (Demirtaş, 2010: 3-4). Roma devrinin bitişiyle dinlence amacıyla yapılan seyahatler oldukça azalmıştır. Ancak orta çağda yine de maceraperest birtakım seyahatler görülmektedir. Buna en güzel örnek ise orta çağın tanınan ünlü gezgini Marco Polo olmuştur (Kozak vd., 2017: 50). Orta çağda turizmde önemli bir etki olarak dini yerlerin ziyareti hem Avrupa hem de Ortadoğu'ya damga vurmuştur. Özellikle Avrupa'da din adamlarının halk üzerindeki baskı ve sıkı denetimleri dinsel turizmi ön plana çıkarmıştır (Kozak vd., 2017: 50). Örneğin; Kuzey Avrupa'dan Orta Doğu'ya haclı seferleri 10.000'lerin üstünde insanın katılması sebebiyle kıtalararası bir insan hareketi olarak değerlendirilerek bu uzun yolculuk toplumlararası etkileşime yol açmış ve kıtalararası nitelikte dinsel amaçlı ziyaretleri yaygınlaştırmıştır (Eralp, 1983: 4). Öte yandan, 15. yüzyılda yaşamış ticaretle uğraşan Ancona'lı Cyriacus, Akdeniz ve çevresini dolaşarak gezdiği yerler hakkında bilgileri not almakta ve gördüğü yapıtları çizerek kayıt altına almaktaydı (Stroud ve Vermeule, 1962: 257). Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde ise külliye yapılarının vazgeçilmez birer ögesi olan kervansaraylar, en basit anlamda kervanlara hizmet eden yol üstü kuruluş olarak tesis edilmiştir. Literatürde; ribat, han, zaviye gibi isimler de yer almaktadır. Özellikle yol üstünde bulunan bu yerleşim yerleri tacirlerin geçici süreliğine konaklama yaptığı,

malların satımı ve takası ile birlikte para işlerinin görüldüğü yerlerdir (Güreşsever, 1974: 369). Kervansarayların önemli bir yere sahip olduğu Anadolu Selçuklular döneminde ticaretin önemli bir unsur olarak görüldüğü toplam kervansaray sayısı ise 90 civarında olduğu söylenmektedir (Korkmaz, 2009: 41). Bu yapıların oluşmasında inanç seyahatlerinin de etkisi olduğu söylenebilir. Özellikle Avrupa'dan ve Anadolu'dan Kudüs ve Mekke'ye yapılan inanç seyahatleri önem arz etmektedir. Osmanlı döneminde yaşamış ve çağdaş turizmin ilk örneklerini sunan Evliya Çelebi, oluşturduğu Seyahatnamesiyle o dönemin toplumlarının kültürleri hakkında oldukça geniş bilgiler sunduğu bilinmektedir (Kozak vd., 2017: 51). Tarım toplumu sanayi devriminin oluşumu ile makineleşmeye doğru adım atmaya başlamıştır. Bunun sonucunda yeni bir toplum türü daha ortaya çıkmaya başlamaktadır.

2.3. Toplum 3.0-Endüstri (Sanayi) Toplumu

Endüstri toplumu, 18. yüzyılın başlarında meydana gelen ilk Endüstri Devrimi ile eşdeğer gelişim gösteren toplumsal bir oluşumdur. Endüstri toplumu, geleneksel toplum anlayışının yıkılmaya başlaması ve yeni bir toplumsal oluşumun meydana gelmesi ile birlikte, temel değişken olarak daha çok endüstri devrimlerinin yeni bir kimlik kazandığı toplum yapısına denilmektedir (Yalçınkaya, 2001: 59). Bir başka tanımlamada ise kendi kendilerine yetebilen bireylerin ve toplumların yerine ürün, mal veya hizmetlerin önemli bir bölümünün satışa veya takas yöntemine yönelik bir durum meydana gelmektedir. Bunun sonucunda bir bireyin bile kendi kendileri için yeterli olmadığı bir toplum ortaya çıkmaktadır. Bu toplum sanayi toplumu olarak nitelendirilmektedir (Fidan, 2003). Bu toplum yapısında iktisadi faaliyetler bir araç olmaktan daha çok bir amaç haline gelmiştir. Geçmiş toplum yapılarındaki geleneklerin ve dini inançların yerine, sanayi toplumunda daha çok bilim ve teknoloji odaklılık olmuştur. Bu toplum yapısında belirli yaşlarda okuma zorunluluğu getirilmiş, sanayi devrimi ile birlikte endüstriyel organizasyonlar artmış ve büyük işçi sınıfları oluşmaya başlamıştır. İlkel toplumlardaki geniş kümeler halinde yaşama şekli tarım toplumunda küçülmeye başlamış ve bu durum sanayi toplumunda da devam etmiştir. Hızlı kentleşme anlayışı yaygınlaşmış ve endüstriyel üretim araçları daha popüler hale gelmiştir (Fındıkçı'dan aktaran Arklan ve Taşdemir, 2008: 69). Sanayi toplumlarında standart mal veya hizmetlerin kitlesel üretimine oldukça önem verilmektedir. İkinci sanayi devriminde elektrikli seri üretim bantları bu kitlesel üretime olan önemi daha da arttırmaktadır. Sanayi toplumlarında şirketler daha çok "üret-depola-sat" mantığı ile üretim ve dağıtım stratejilerini uygulamaktadırlar (Tonta ve Küçük, 2005: 4). Yalçınkaya (2001: 60) yapmış olduğu bir araştırmada sanayi toplumlarının temel özellikleri ve farklılıkları hakkında bazı yönleri belirtmektedir:

- Geleneksel toplumun tersine, sanayi toplumunda üretim faktörlerinin baskın olmasından dolayı sermaye daha ön plandadır.
- Sanayi devrimleri ile emek faktörü, üretim yöntemlerindeki farklılaşma ile birlikte önemini yitirmeye başlamıştır. Ayrıca fiziki emek yerine makineleşmeye geçiş artmaya başlamıştır.

- Toplumlar tarafından talep edilen ürünleri, hızlı ve çok sayıda üretimin kısa bir sürede gerçekleştirebilme fırsatı sunmaktadır.
- Sanayi toplumu, girişimcilerin farklı bir şekilde kârını arttırma yöntemleriyle ekonomik faaliyetini devam ettirici bir kimlik taşımasına imkân taşır.
- İlkel ve tarım toplumunda insanlar daha çok doğaya uyum sağlamaya çalışırken, sanayi toplumları ise birtakım dönüşümlerle birlikte, doğayı kontrol altına almak ve değişimler yapmaya yönelmişlerdir.
- Sanayi toplumunun ihtiyaçları, fizyolojik (temel) ihtiyaçların yoğun olduğu bir dönemdir. İnsanların beslenme, barınma ve giyinme gibi maddi karşılığı bulunan ihtiyaçların karşılanmasına yönelik dönemin önemli icatlarından olan makineleşmenin sağladığı fırsatlar ile üretim miktarlarının çoğaltılması sağlanmıştır.

Bu özelliklere ilaveten, sanayi toplumunda iş bölümlendirmeleri profesyonel bir hale gelmiştir. İşte ve üretimde rasyonellik temel unsur konumuna gelmiştir. Pazara yönelik üretim, standartlaşma ve merkezileşme sağlanmıştır (Dinçer'den aktaran Fidan, 2003). Sanayi toplumunun olduğu dönemlerdeki turizm faaliyetlerine örnek vermek gerekirse; 17. ve 18. yüzyıllarda soylu sınıfında yer alan aileler, çocuklarını özenle planlanmış eğitim seyahatlerine göndermeye başlamış ve bu seyahatler daha sonra 'Grand Tur' adını almıştır. Genellikle siyasal yönü olan bu seyahatler aynı zamanda yörelerin kültürünü öğrenmek amacını taşıdığı da bilinmektedir (Kozak vd., 2017: 51). Ancak sanayi devriminin etkileri hissedilmeye başlandıktan sonra insanlar iş hayatına daha çok bağlanmış, piyasalar sınırlar ötesine ulaşmış ve bireyler nispeten daha fazla gelir elde etmişlerdir. Bunun sonucu olarak yapılan seyahatler iş ve turizm amaçlı olmuştur. Gelişen ulaştırma sistemleri ile insanlar yeni yerlere seyahat etmeye başlamış ve böylelikle bu amaçla Thomas Cook, Loughborough'dan Leicester'a seyahat etmek için yaklaşık 570 kişilik bir tur düzenlemiştir (Kozak vd., 2013; Stainton, 2020). Böylelikle seyahat hizmetleri ile ilgili bir iş kolu ortaya çıkmıştır. Sanayi devriminden İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar olan dönemde sanayi alanında yaşanan savaşla ortaya çıkan otomobil ve uçak üretim sanayiindeki gelişmelerle birlikte turizm hareketlerinin daha hızlı ve yaygın olmasına olanak sağlamıştır. Bununla birlikte endüstri alanında George Westinghouse'ın ücretli izin verilmesi ile çalışanların daha verimli olacağı görüşünden hareketle, bazı ülkelerde turizm talebinin artışı da beraberinde gelmiştir (Stainton, 2020). Tabii ki bu seyahatler savaş yıllarında zorunluluk halindeyken 1940'lı yılların sonunda doğru eğlenmek ve rahatlamak için yapılmıştır. Savaş sonrası dönemde özellikle gelişmiş ülkelerde hizmet sektörünün gelişmesi ve tüketicilerin artan refahı ile turizm endüstrisi de önemli bir hizmet ögesi olarak görülmeye başlanmıştır (Çallı, 2015: 24). Türkiye'de ise toplumun refahının artması ile 1963'ten itibaren planlı dönemle birlikte turizm ülke ekonomisi içinde yerini almış ve bununla birlikte genelde modern anlamda turizm kentli, gelir seviyesi yüksek, Batılı yaşam tarzında olan kişi ve ailelerin katıldığı bir olgu olarak kalmıştır (Yılmaz ve Güler, 2017: 18).

2.4. Toplum 4.0-Bilgi (Bilişim) Toplumu

Bilgi toplumu, 1950 ve 1960' yıllarda A.B.D., Japonya ve Batı Avrupa ülkeleri gibi gelişmişlik düzeyi yüksek olan ülkelerde bilgi teknolojilerinin günden güne artan bir şekilde kullanılması ile evrilmiştir (Aktan ve Tunç, 1998: 124). Bilgi toplumu, bilgi üretiminin, bilgi sermayesinin ve nitelikli iş gücünün önem kazandığı, eğitimin devamlılığının ön plana alındığı, elektronik pazarlama ve ticaret gibi yeni gelişmelerin toplumun, ekonomik, siyasi ve kültürel açıdan sanayi toplumunun ötesine taşıyan bir gelişim aşaması olarak belirtilen bir toplum türüdür (Selvi, 2012: 199). Literatürde bilgi toplumu, 'sanayi ötesi toplum', 'kontrol devrimi', 'bilişim toplumu', 'bilgi çağı' ve 'postmodern' kelimeleri ile eş anlamlı olarak kullanılmaktadır (Tonta, 1999: 363). Sosyo-ekonomik gelişme sürecinde 3. tip dalgadan bahsedilmektedir. Tarım devrimi birinci dalga, sanayi devrimi ikinci dalga, bilgi toplumunda meydana gelen gelişmeler ise üçüncü dalgayı oluşturmaktadır (Ünal, 2009: 127). Üçüncü dalga olan bilgi toplumu, insanların bilgiye ulaşmasını kolaylaştıran ve bilginin kullanımının yaygınlaşmasının sağlandığı bir toplumdur (Fidan, 2003). Sanayi toplumunun odak noktası üretim miktarı ve maddi değere olan bağlılık iken bilgi toplumunda ise bilginin oluşturulması ve geniş kitlelere ulaştırılması amaçlanmaktadır. Bilgi toplumunda bilgisayar ve bilgisayar odaklı iletişim kullanımı oldukça yaygındır. Dijital ve teknolojik unsurların yoğun olarak kullanıldığı bilgi toplumunun bazı temel özellikleri bulunmaktadır. Bu özellikler (Rukancı ve Anameriç, 2004: 5):

- Kas ve makine gücünün yerine bilgi ve akıl gücü almıştır,
- Devamlı olarak yeni bilgilerin oluşturulması ile çok miktarda nitelikli yayınların üretilmesi,
- İnsanların ihtiyaç duyduğu ve erişim hakkının olduğu bilgiye, hızlı ve doğru şekilde ulaşılabilecek bilgi ağları, veri tabanları ve iletişim merkezleri kurulması,
- İnsanlık Tarihi boyunca farklı dönemlerde farklı problemler meydana gelmektedir. Sanayi devriminde ortaya çıkan işsizlik, savaş gibi nedenler, bilgi toplumunda ise gelecek kaygısı, özel hayat gizliliği, kadın istismarı gibi birçok problem gündeme gelmektedir.
- Sürekli eğitim odaklı bir yapı söz konusudur.

Sanayi toplumundan bilgi toplumuna geçiş diğer toplum türleri arasındaki geçiş süreçlerine göre daha hızlı ve sorunsuz bir şekilde gerçekleşmiştir. Bilgi toplumuna geçişin sorunsuz ve hızlı oluşunun nedeni; yenilikçi teknoloji unsurlarının gelişmesi ve toplumda yer alan insanların bu gelişmelere daha çabuk bir şekilde uyum sağlayacak düzeyde olmasıdır (Selvi, 2012: 198). Bilgi toplumunun sahip olduğu özelliklerin daha anlaşılır olabilmesi için sanayi toplumu özellikleri ile karşılaştırılması oldukça önemlidir. Bu karşılaştırmaya göre (Aktan ve Tunç, 1998: 127-129):

- Sanayi toplumlarında maddi sermayeler ön plandayken, bilgi toplumunda bilgi ve insan sermayesi ön plandadır.
- Sanayi toplumlarında sanayi tipi mal veya hizmetlerin üretimi sağlanmaktaydı. Bilgi toplumunda gerekli olan bilgi ve teknolojinin üretimi sağlanmakta, bilgi sektörünün ürünü olan

iletişim ve teknolojik araçlar, yapay zekalı robotlar, sanal gerçeklik aygıtları gündemde yer almaktadır.

- Sanayi toplumlarındaki genel eğitimin yerine bilgi toplumunda eğitimin bireyselleştirilmesi ve sürekliliği sağlanmaktadır.
- Sanayi toplumlarında özel ve kamu kuruluşları yer alırken, bilgi toplumunda bunlardan farklı olarak gönüllü kuruluşlarda yer almaktadır.
- Sanayi toplumlarında üretilen mal veya hizmetlerinde kıtlık dönemi yaşanması söz konusu olurken bilgi toplumlarında bilgi kıtlığı söz konusu değildir. Çünkü bilgiler birikimli ve sürekli geliştirilebilen bir olgudur.
- Sanayi toplumlarında üretilen mal veya hizmetlerin belirli bir yerden bir yere taşınmasında uzaklık ve maliyet oldukça önemli bir husus iken, bilgi toplumunda tüketici ile bilgi arasındaki uzaklık önemini yitirmekte ve maliyetler minimum seviyeye inmektedir.
- Bilgi toplumlarında kuantum fiziği, moleküler biyoloji ve çevresel gibi yeni araştırma alanları oluşturulurken, sanayi toplumunda ise fizik, kimya ve biyoloji alanları incelenmekteydi.
- Sanayi toplumlarında politik sistem demokrasi iken, bilgi toplumdan ise katılımcı demokrasi anlayışı yaygındır.

Bilgi toplumu içerisinde turizm faaliyetleri de büyük bir ivme yakalamış ve büyük bir endüstri haline gelmiştir. 1950'li yıllardan sonra oteller, iş genişletme modelleriyle farklı destinasyonlarda farklı turizm çeşitlerine göre hizmetler sunmaya başlarken, uçak seyahatlerinin yaygınlaşmasıyla birlikte insanlar daha hızlı ve sık yer değiştirme olanağına kavuşmuştur. Bu aşamada kredi kartlarının ortaya çıkışı ve yaygınlaşması ise ödemelerin daha hızlı yapılabilmesine olanak sağlamıştır (Stainton, 2020). Bu toplum yapısı içerisinde bilgisayar, internet, mobil telefonlar ve mobil aygıtların kullanımı söz konusudur. Bu sayede bilgiye erişmek ve onu kullanmak daha kolay ve önemli hale gelmiştir. İnsanlar turizmle ilgili merak ve ihtiyaçlarını ya da farklı turizm türleri ve potansiyelleri ile ilgili malumatları bilgi teknolojileri aracılığıyla araştırabilmişler ve ayrıca gelişen sosyal medya uygulamaları, bloglar, video paylaşım siteleri aracılığıyla deneyim paylaşma ve bilgi üretme fırsatını da kullanabilmişlerdir. Bu sayede hem turizm faaliyetlerine katılanlar hem de turizm endüstrisi içinde hizmet sunanlar karşılıklı bilgi akışını sağlamışlardır. Hizmet sunanlar açısından, ayrıca, iş akışında ve işlemleri gerçekleştirmede teknolojinin sağladığı imkanlardan faydalanma fırsatı doğmuştur. Süreçlere dijital teknolojilerin dâhil olması ile birlikte bilgilerin depolanması, tasnifi, analizi ve kullanılması daha rahat bir hale gelmiştir. Böylelikle turizm işletmeleri açısından her bir departman için müşteri temelli, süreç temelli, işlem temelli bilgiler üretilebilmekte bu bilgiler de turizm işletmelerinin hizmet üretiminde karar destek sistemlerine katkı sağlayabilmektedir.

2.5. Toplum 5.0-Süper Akıllı Toplum

Dünya Ticaret Fuarlarından en başarılı olarak görünen Cebit Fuarı, 2017 yılında Almanya'nın Hannover şehrinde düzenlenmiştir. Bu fuar Almanya ve Japonya devletleri arasında köprü olmuştur.

Ayrıca, fuarda ilk kez yeni bir toplum türü fikri de paylaşılmaktadır. Japon hükümeti tarafından öne sürülen toplum 5.0 kavramı, 2016 yılında bilim konseyi tarafından 5. Bilim ve Teknoloji temel planında duyurulmuştur (Fukuyama, 2018). Toplum 5.0 modeli ile Japonya hükümetinin hedefi, toplumu dijital dönüşümlere hazırlamak ve yaşlanan dünya nüfusuna karşı çözümler üretmeyi sağlamaktır. Gelişmiş ülkelerdeki yaşlı nüfus oranını ve gelişmekte olan ülkelerin gelecekte artık yaşlanmış toplumlara sahip olacağı düşünüldüğünde Toplum 5.0'ın önemi daha da artacaktır (Kılıç, 2017).

Lorenz (2017)'e göre Toplum 5.0 diğer adıyla akıllı veya süper akıllı toplum, bilgi teknolojisinin hızlı bir şekilde gelişmesi ile siber alanların bilgi aracılığı ile fiziksel alanlara aktarılması ve gerçek dünya ile adapte edilmesine olanak sağlayan bir toplum türüdür. Grunwitz (2019)'a göre Toplum 5.0, çok sayıda akıllı uygulamayı kapsayan, teknoloji tabanlı, insan odaklı ve sürdürülebilir bir toplumu ifade etmektedir. Bochoven (2018)'e göre toplum 5.0, ekonomik alanlarda kalkınmayı geliştiren ve sosyal sorunları ele almak için tasarlanmış, çok akıllı bir toplum modeli oluşturulmaya çalışılmaktadır. Harayama (2017)'e göre Toplum 5.0, refah içinde yaşayan insan merkezli bir toplumu hedeflemektedir ve bu toplum, Toplum 4.0 üstüne inşa edilmiş akıllı bir toplumdur. Önceki toplum türlerinin ve Toplum 5.0'ın karakteristik özellikleri aşağıdaki Tablo 2'de sunulmuştur.

Tablo 2: Toplum 5.0'ın Özellikleri

Toplum	Özellikler	Toplum 5.0
1.0 (Avcı ve Toplayıcı)	Sürdürülebilirlik ihtiyacı	Bilgi ve iletişim teknolojilerinin tam kullanımı.
2.0 (Tarım)	Kapsama	Vatandaş merkezli (vatandaşlar dâhil)
3.0 (Endüstri)	Verimlilik	Herkesin katılımı (kırılmaların reddi)
4.0 (Bilgi)	Zekanın ve bilginin gücü	Paylaşılan değerler: sürdürülebilirlik, kapsayıcılık, etkinlik ve zekanın gücü

Kaynak: (Salgues, 2018: 8)

Toplum 5.0 önceki toplum türlerinin optimizasyonu arayışında denge sağlayacak bir toplum türü olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca, zekâ ve bilginin gücünü kullanarak ekolojik bakımdan sürdürülebilirlik, geniş katılım, verimlilik ve dolayısıyla bu faktörleri uygulayanların endüstriyel rekabet gücünü elde etmeyi amaçlamaktadır (Salgues, 2018: 8-9).

Toplum 4.0'da bilgiden bilginin yaratılması sağlanmaktayken, Toplum 5.0'da ise bu süreç; yapay zekâ (AI), nesnelerin interneti (IoT), robotlar ve makineler tarafından sağlanacaktır (Lorenz, 2017). Ayrıca, Toplum 5.0'ı farklı kılan hayattaki her türlü sistemin sınırlı bir kapsamda çalışmasını sağlamak yerine toplum geneline entegre bir şekilde çalışan sistemlere sahip olmasıdır (Deguchi vd., 2020: 2). Enerji, su, ulaşım, eğlence gibi hizmet sektörünü oluşturan her bir birim birbirinden ayrı gibi

görünse de aslında birbirlerine bağlıdırlar. Bu sebeple, daha iyi bir toplum için hizmetlerin birbiriyle bağı önem arz etmektedir (Deguchi vd., 2020: 7). Bu bağlamda turizm endüstrisinin içerisinde barınan yiyecek-içecek, konaklama, bilgi, güvenlik, ulaştırma gibi pek çok alt unsurun birbirine entegre edilmesi makro açıdan endüstrinin kendisi mikro açıdan ise hem bu hizmetleri sunan işletmeler hem de hizmeti satın alan süper akıllı toplum için fayda sağlayacaktır.

Müşteri ilişkileri yönetimi (MİY) uygulamalarının işletmelere pek çok olumlu katkıları bulunduğu bilinmektedir. Toplum 5.0 ise müşteri ilişkileri aracının kaçınılmaz bir araç olduğu daha iyi müşteri hizmetine giderek daha fazla ihtiyaç duymaktadır. (Salgues, 2018: 105-106). Turizm endüstrisinde kullanılan MİY uygulamaları yeni teknolojik gelişmeler ile desteklendiğinde Toplum 5.0'ın beklentileri karşılanabilecektir.

Büyüksü (2018)'e göre toplum 5.0; yoksulluk, küresel göç sorunu, işsizlik, finansal krizler, beslenme ve ekoloji alanlarında ortaya çıkan sorulara çözüm arayacaktır. Ayrıca nesnelerin interneti aracılığı ile toplanan büyük veriler, yapay zekaya dönüşecek, yapay zekalı ürünler ise toplumun gelişimi için ihtiyaç duyulan akıllı sistemlerin oluşturulmasını ve verimlilik artışını sağlayacaktır. Diğer taraftan dijital teknoloji tabanlı hizmetlerin, sensor, robot ve bulut sistemi gibi yenilikçi teknolojiler ile kamu ve özel sektörlerin hizmet kalitesi ve verimliliği artabilecektir.

Keidanren (2018)'e göre Toplum 4.0'ın sağlayacakları ile Toplum 5.0'ın ileriye dönük faaliyetleri karşılaştırıldığında;

- Ekonomik ölçekte, Toplum 4.0 verimlilik odağından kurtulmaya çalışırken, toplum 5.0 ise problem çözücü ve değer yaratıcı bir politika benimsemektedir.
- İstikrar ve tekdüzelik açısından, Toplum 4.0 bireysel baskıdan kurtulmayı amaçlarken, Toplum 5.0 herkesin farklı yetenekleri kullanabileceği bir toplumu amaçlamaktadır.
- Güvenlik açığı yönünden, Toplum 4.0 kaygıdan kurtulmak ve en az düzeyde belirsizliğin sağlandığı bir toplumu hedeflerken, Toplum 5.0 ise toplumun güven içinde yaşayabileceği, sorun yaratıcı unsurların takip edilip çözümlenmesinin hedeflendiği bir toplum oluşturmayı amaçlamaktadır.
- Kitlese tüketim kaynaklarının çevre üzerindeki etkisine bakılacak olursa, Toplum 4.0 kaynak ve çevresel kısıtlamalardan korunmayı amaçlamaktadır. Toplum 5.0 ise insanoğlunun doğa ile uyumlu bir şekilde yaşayabilmesini sağlayabilmeyi hedeflemektedir.

Anlaşıldığı gibi Toplum 5.0, genel bağlamda sürdürülebilirlik vurgusu üzerinde durmaktadır. Birçok noktada olduğu kadar sürdürülebilirlik notasında turizmle ve turizm endüstrisinin işleyişi ile kesişmektedir. Hem kaynakların etkin kullanımı hem yerel halkın ve üretimin desteklenmesi noktasında sürdürülebilirlik kavramı önem arz etmektedir. Çünkü turizm olgusunun sürekliliği sürdürülebilir kaynaklara bağlıdır. Ayrıca, Booking'in 2021 yılında yayınlamış olduğu Sürdürülebilir Seyahat Raporu'na göre; gezginlerin %73'ü bir konaklama tesisinin sürdürülebilir ilkeleri uygulaması

hâlinde o yeri seçme olasılığı daha fazla olduğunu, %72'sinin seyahat şirketlerinin daha sürdürülebilir seçenekler sunması gerektiğini ifade etmekte ve 2016 yılında %62 olan fakat 2021 yılında %81'e yükselen bir oran ile gezginlerin önümüzdeki yıl en az bir kez sürdürülebilir bir konaklama biriminde kalmayı planladıkları belirtilmektedir (Sustainable Travel Report, 2021).

Öte yandan, Toplum 5.0, şirketler ve yatırımcılar gibi ekonomik kuruluşların sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşma çabalarını teşvik etmesini kolaylaştırması bakımından da önemlidir. Bunun nedeni, toplum 5.0'ın sürdürülebilir kalkınma hedeflerine işletme ve inovasyon yoluyla ulaşılmasını vurgulamasıdır. Ayrıca, Toplum 5.0, yenilikçi teknolojilerin kullanımı yoluyla sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşmayı amaçlayan bir kavram olduğundan, geleneksel teknolojilerde bir şeyi elde ederken diğerinden vazgeçme (takas) olarak kabul edilen bir dizi sosyal sorunu aynı anda çözmek mümkündür (Keidanren, 2020). Örneğin, turizm işletmeleri sundukları hizmetlerde atık problemleri, karbon ayak izi, çevre tahribatı ve bunun gibi faktörleri en aza indirecek uygulamaları mümkün olduğu kadar teknoloji ile birleştirmesi ve birbirine entegre etmeleri durumunda Toplum 5.0'ın bu uygulamaların sürdürülebilirliği noktasındaki desteği önemli bir hale gelecektir.

TARTIŞMA VE SONUÇ

21. yüzyıl boyunca internete olan erişimin daha yaygın hâle gelmesi aynı zamanda farkındalığı arttırmış ve insanların haya gücünün sınırlarının genişlemesiyle hareket kabiliyetlerinin gelişmesini ve yeni faaliyet ve hareketlerin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu gelişmelere istinaden seyahat ve turizm kavramında da değişiklikler meydana gelmiştir. Turizm genel anlamda terör, sağlık, politika, ekonomi gibi dış çevreden fazlaca etkilenen bir endüstri olmasına rağmen insanlar genellikle seyahat etmeye devam etmektedirler. Turizm olgusunun temel yapılarından birisi olan seyahat de bugün değişmeye devam etmektedir. Ancak, artık insanlar sadece seyahat etmek için seyahat etmek istememekte bunun yerine sürükleyici farklı bir deneyim, macera ve yerel kültürü ve toplumsal değerleri öğrenmek ve yaşamak istemektedirler. Postmodern turizm döneminde kişiler artık daha bilinçli bir hale gelmekte ve aynı zamanda da daha fazla internet, teknoloji ve sürdürülebilirlik odaklı olmaktadır. Bu bağlamda, turizm şirketleri de insanların bu farklı taleplerini dikkate alarak bu değişime ayak uydurması gerekmektedir. Sektörde bulunan işletmeler Koronavirüs salgını sırasında yaygın olarak kullanılan sanal turizm gibi pek çok akıllı turizm deneyimlerini insanlara sunabilmişlerdir. Bu noktada hem turizm endüstrisinin akıllı endüstri uygulamalarına adaptasyonu hem de toplumun bu akıllı uygulamaları kullanarak hizmet taleplerini ve hizmeti kullanma aşamasındaki faaliyetlerini yönetebilmeleri daha hızlı ve etkin bir şekilde gerçekleşmiştir. Bu noktada işletmeler tarafında, bilgi teknolojileri kullanımı ile ilgili yetkinliklerin ihtiyacı ve bu mecrada bulunan bilgilerin korunması amacıyla siber güvenlik ihtiyacı ortaya çıkabilecek ve bununla ilgili donanımları sağlama yoluna vizyonunu ortaya koymaları gerekebilecektir.

Aşağıdaki tabloda endüstri devrimleri ve toplumsal gelişmelerle ilgili özet bir tablo sunulmuştur.

Tablo 3: Endüstri Devrimler ve Toplumsal Gelişmeler Özet Tablo

ENDÜSTRİ DEVRİMLERİ	TOPLUMSAL GELİŞMELER
Endüstri 1.0	Toplum 1.0
- Buharlı makinenin icadı - Pamuklu dokuma ve demir-çelik sektörünün gelişmesi • 1794 City Hotel (New York) • 1829 Tremont House (Boston) • 1841 Thomas Cook'un düzenlediği ilk tur (İngiltere)	- Avcı ve toplayıcı toplum, göçebe yaşam • M.Ö. 4000 yazının bulunması ve tekerleğin icadı
Endüstri 2.0	Toplum 2.0
- Elektrik enerjisi - Seri üretim (Henry Ford) - Haberleşme araçlarının gelişmesi • Güney Afrika Rehberlik Kılavuzu • 1890 Touring Club de France • 1898 Alliance Internationale de Tourisme • 1891 American Express'in Seyahat Çeki • 1919 ilk hava yolu yolcu uçuşu (Londra ve Paris arasında) • 1937 İngiltere'nin ilk tatil kampı	- Tarım toplumu, yerleşik hayat • Eski Mısır ve Babil Krallığında gezginler için yapılan ev ve bahçeler • İlk gezginlerden olan Fenikeliler • İpek ve baharat yolunun oluşması • Eski Yunan'daki olimpiyat oyunları • Mutluluk için seyahat eden ilk toplum Eski Roma, Efes'e 700.000'den fazla gelen turist • Ünlü gezgin Marco Polo • Selçuklu ve Osmanlı döneminde yapılan kervansaraylar
Endüstri 3.0	Toplum 3.0
- Bilgisayarların gelişmesi ve otomasyon • 1953 Vickers Viking'in tasarlanması • 1983 İngiliz çalışanların ücretli izin hakkı • 1996 Booking ve Expedia'nın kurulması • 2000 Tripadvisor'ın kurulması	- Sanayi toplumu (endüstri devriminin başlaması) - Toplumda bilim ve teknoloji odaklılık, büyük işçi sınıfları ve hızlı kentleşme • Grand Tur • Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi
Endüstri 4.0	Toplum 4.0
- Siber fiziksel sistemlere dayalı üretim • Nesnelerin interneti, büyük veri, artırılmış gerçeklik ve bulut sisteminin turizme yansımaları • Dijital turizm uygulamaları • E-Turizm	- Bilgi toplumu - Bilgi üretimi ve nitelikli iş gücünün önem kazanması, eğitimin devamlılığı ve bilginin kullanılmasının yaygınlaşması • İnternet, sosyal medya ve çeşitli uygulamaları kullanma
	Toplum 5.0
	- Süper akıllı toplum • Sürdürülebilirlik inancı • Bilgi ve teknolojilerin birlikte ve tam kullanımı • İnsan merkezli

Sonuç olarak, toplumun gelişimi ile birlikte hem kişilerin ihtiyaçları hem de istekleri değişmekte ve gelişmektedir. Benzer bir şekilde, teknolojinin de gelişimi göze çarpmaktadır. Önceleri toplumun o dönemki ihtiyaçlarına göre şekillenen teknolojik gelişmeler bugün toplumun da ona ayak uydurması gereken bir hâle evrilmiş, bu bağlamda gelişimin arz ve talep yönü birbirleriyle çift yönlü bir etkileşim haline gelmiştir. Toplumun ihtiyacına göre şekillenen endüstriyel gelişmeler hayat içerisinde birçok farklı alana etki etmiştir. Böylece toplumun başlangıcından beri seyahat etme dürtüsünün daha da gelişmesine yardımcı olmuştur. Turizm bakış açısından endüstri 4.0 işletmelerin bilgi teknolojilerini kullanarak dijitalleşmesine, toplum 5.0 ise teknolojik faydaların birbiriyle entegre olduğu, farklı turistik deneyimlerin talep edildiği ve aynı zamanda kişilerin sürdürülebilirlik kavramına önem verdiği akıllı topluma geçişi sağlamaktadır.

KAYNAKÇA

- Akbaba, A. İ. (2018). Dördüncü Endüstri Devrimine Geçiş Sürecinde Üç Boyutlu Yazıcı Kullanımının Teknoloji Kabul Modeliyle Ölçülmesi: Otomotiv Endüstrisinde Bir Araştırma, (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Atatürk Üniversitesi: Erzurum.
- Aktan, Ç. C., Tunç. M. (1998). Bilgi Toplumu ve Türkiye, *Yeni Türkiye Dergisi*, Ocak- Şubat 1998. 118-134.
- American Express. *Our History*. <https://about.americanexpress.com/our-history/default.aspx>. (Erişim Tarihi: 02.10.2021).
- Arklan, Ü., Taşdemir, E. (2008). Bilgi Toplumu ve İletişim: Bilginin Yayılması Sürecinde Kitle İletişim Araçları ve İnternet, *Selçuk İletişim Dergisi*, 5(3), 68-80.
- Babu, S. R., Subramoniam, S. (2016). Tourism Management in Internet of Things Era, *Journal of IT and Economic Development*, 7 (1), April 2016, 1-14.
- Beatrice, S. and Mihălcescu, C., (2013), The Impact And Perspectives Of The E-Tourism At A Global Level, *Romanian Economic Business Review*, 8, 289-296.
- Başer, N. E. (2011). I. Sanayi Devriminde Teknolojik Gelişiminin Rolü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi: İzmir.
- Bochoven, V. A. (2018). Visioning for Society 5.0, <https://www.cambridgeconsultants.com/insights/visioning-society-50>, (Erişim Tarihi:26.01.2019).
- Booking. *Booking.com hakkında*. <https://www.booking.com/content/about> (Erişim Tarihi: 02.10.2021).
- Bolat, S. (2019). Dördüncü Sanayi Devriminin Lojistik Sektörüne Etkileri: Antalya Bölgesinde Lojistik Faaliyette Bulunan İşletmelerde Bir Araştırma, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Akdeniz Üniversitesi: Antalya.

- Büyüksulu, R. A. (2018). Toplum 5.0, <http://www.sanayigazetesi.com.tr/toplum-50-society-50-makale,1447.html>, (Erişim Tarihi:26.01.2019).
- Canton, J. (2016). Robobutlers, Morphing Hotels, Choosing Dreams And Longevity Spas: Check In To The Smart Hotels Of The Future. <https://www.hospitalitynet.org/news/4079867.html>. (Erişim Tarihi: 09.11.2021).
- Condratov, I. (2013), E-Tourism: Concept and Evolution, *EcoForum*, 2(1), 58-61.
- Çallı, D. S. (2015). Uluslararası seyahatlerin tarihi gelişimi ve son seyahat trendleri doğrultusunda Türkiye'nin konumu. *Turar Turizm ve Araştırma Dergisi*, 4(1), 4-28.
- Çımrın, F. K. (2009). Küreselleşme Sürecinde Sosyal Bir Hareket Olarak Karşı Küreselleşme Hareketleri/Türkiye Sosyal Forumu Örneği, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ege Üniversitesi: İzmir.
- Deguchi, A., Hirai, C., Matsuoka, H., Nakano, T., Oshima, K., Tai, M., ve Tani, S. (2020). Society 5.0: A People-Centric Super-Smart Society içinde, *What Is Society 5.0?*. 1, (s.1-23), Springer.
- Demirtaş, N. (2010). Otel İşletmeciliği, Cahit, K. ve Bozkurt, Ü. (Ed.), *Ankara Üniversitesi Uzaktan Eğitim Yayınları*, 2.Baskı, Sayı:67.
- Dursun, D. (1998). Küreselleşme ve Toplumun İnşasında Bilginin Artan Önemi, *Yeni Türkiye*, 4 (19), 154-160. <https://www.ekodialog.com/Makaleler/kuresellesme-bilgi-toplumu-onemi-makale.html> (Erişim Tarihi: 01.10.2021).
- Eralp, Z. (1983). *Genel Turizm*, Ankara Üniversitesi: Basın-Yayın Yüksek Okulu Yayınları: 3.
- Erçağ, G. (2017). 4. Endüstri Devrimi İçin Yol Haritası Belirlenmesinde Farklı Ülke Örneklerinin İncelenmesi ve Türkiye İçin Model Önerisi, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Sakarya.
- Ege Bölgesi Sanayi Odası (EBSO), 2015. Sanayi 4.0 Uyum Sağlamayan Kaybedecek, http://www.ebso.org.tr/ebsomedia/documents/sanayi-40_88510761.pdf, (Erişim Tarihi: 02.03.2019).
- Fırat, S. Ü., Fırat, O. Z. (2017). Sanayi 4.0 Devrimi Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme: Kavramlar, Küresel Gelişmeler ve Türkiye, *Toprak İşveren Dergisi*, 114, 10-23.
- Fidan, A. (2003). Tarım, Sanayi ve Bilgi Toplumunda Üretim ve Tüketim İlişkilerinin İşletme ve Yönetimleri Üzerindeki Etkileri, *Mevzuat Dergisi*, Yıl:6, Sayı: 62.
- Friedman, M., Sen, S. (2017). Hospitality in the Digital Era. The road to 2025. *Cognizant*. June, 1-24. <https://www.cognizant.com/whitepapers/hospitality-in-the-digital-era-codex2543.pdf>. (Erişim Tarihi: 10.10.2021).

- Fukuyama, M. (2018). Society 5.0: Aiming for a New Human-centered Society, https://www.jef.or.jp/journal/pdf/220th_Special_Article_02.pdf, (Erişim Tarihi: 26.01.2019)
- Gierczak, B. (2011). The History of Tourist Transport after the Modern Industrial Revolution, *Polish Journal of Sport Tourism*, 18(4), 275-281.
- Girgin, G. (2006). Fenikeliler’de Akdeniz Ticareti, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi: Konya.
- Grunwitz, K. (2019). The Future is Society 5.0. *Computer Fraud & Security*, 8, 20.
- Guo, Y., Liu, H. ve Chai, Y. (2014). The Embedding Convergence of Smart Cities and Tourism Internet of Things in China: An Advance Perspective, *Advances in Hospitality and Tourism Research*, 2(1). 54-69.
- Gül, H. (2017). Dijitalleşmenin Kamu Yönetimi ve Politikaları ile Bu Alanlardaki Araştırmalara Etkileri, *Yaşama Dergisi*, 36, 5-26.
- Günerhan, A. S. (2013). Avcı-Toplayıcı Toplumdan Günümüz Toplumuna Çevre ve Enerji Açısından Bakış, *Mühendis ve Makine Dergisi*, 54 (637), 17-20.
- Güreşsever, G. (1974). Anadolu’da Osmanlı Devri Kervansaraylarının Gelişimi, (Yayınlanmamış Doktora Tezi). İ.Ü.Edebiyat Fakültesi Türk ve İslam Sanatı Kürsüsü: İstanbul.
- Harayama, Y. (2017). Trends Society 5.0: Aiming for a New Human-centered Society, http://www.hitachi.com/rev/archive/2017/r2017_06/trends/index.html, (Erişim Tarihi: 26.01.2019).
- Hwang, J., Park, H. Y., Hunter, W.C. (2015). Constructivism in Smart Tourism Research: Seoul Destination Image, *Asia Pacific Journal of Information Systems*, 25 (1). 163-181.
- Kagermann, H., Helbig, J., Hellinger, A., & Wahlster, W. (2013). Recommendations for implementing the strategic initiative INDUSTRIE 4.0: Securing the future of German manufacturing industry; final report of the Industrie 4.0 Working Group. Forschungsunion.
- Kaya, B., Buldu, S. (2018). Türkiye Seyahat Acenteleri Birliği’nin (TÜRSAB) Tarihi, Kozak N. (Ed.) içinde, *Dünden Bugüne Türkiye’de Turizm: Kurumlar, Kuruluşlar, Turizm Bölgeleri, Meslekler*. 10, (s. 317-344). İstanbul: Yıkılmazlar.
- Kaynak, İ. H. (2010). İnanç Turizminin Medeniyetler Arası İşbirliğine Etkileri: Türkiye Örneği, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksek Okulu Dergisi*, 13(1-2), 119-126.
- Keidanren, (2018). Society 5.0, <http://www.keidanren.or.jp/en/policy/2018/095.html>, (Erişim Tarihi:26.01.2019).
- Keidanren, (2020). The Evolution of ESG Investment, Realization of Society 5.0, and Achievement of

- SDGs, https://www.gpif.go.jp/en/investment/Report_Society_and_SDGs_en.pdf. (Erişim Tarihi: 01.10.2021).
- Keiser, J. R. (1979). *Principles and Practice of Management in the Hospitality Industry*, Boston: CBI.
- Kılıç, S. (2017), Toplum 5.0 ve Japon Perspektifi, <https://hbirturkiye.com/blog/toplum-5-0-ve-japon-perspektifi>, (Erişim Tarihi:26.01.2019).
- Kim, Y., T., Heshmati, A., Park, J. (2010). Decelerating Agricultural Society: Theoretical and Historical Perspectives, *Technological Forecasting & Social Change*, 77(3), 479-499.
- Kiprutto, N., Kigio, F.W. ve Riungu, G. K. (2011). Evidence on the Adoption of e-Tourism Technologies in Nairobi, *Global Journal of Business Research*, 5(3), 55- 66.
- Korkmaz, N. (2009). Anadolu Selçuklu Kervansarayları, *Türkiye Mühendislik Haberleri (TMH)*, 453, 40-41.
- Kozak, M. A., Evren, S., Çakır, O. (2013). Tarihsel Süreç İçinde Turizm Paradigması, *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 24 (1), 7-22.
- Kozak, N., Kozak, M. A., Kozak, M. (2017). *Genel Turizm*, Ankara: Detay
- Kramer, N. S. (2002), *Tarih Sümer'de Başlar*, 2.Baskı, İstanbul: Kabalcı.
- Küçükcalay, A. M. (1997). Endüstri Devrimi ve Ekonomik Sonuçlarının Analizi, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2 (Güz), 51-68.
- Langley, A. (1994). *The Industrial Revolution*, New York: Viking.
- Lickorish, L. J., Jenkins, C.L. (2006). *An Introduction to Tourism*, Jordan Hill, Oxford: Butterworth-Heinemann.
- Lorenz, G. (2017). Japan's Society 5.0: Going Beyond Industry 4.0, <https://www.japanindustrynews.com/2017/08/japans-society-5-0-going-beyond-industry-4-0>, (Erişim Tarihi:26:01.2019).
- Mackenzie, J. M. (2005). Empires of Travel: British Guide Books and Cultural Imperialism in the 19th and 20th Centuries. Walton, J. K. (Ed.). *Histories of Tourism Representation, Identity and Conflict*, 19-38, Clevedon: Channel View Publications.
- Mayor, T. (2013). Avcı-Toplayıcılar: Orijinal Liberteryenler, Atilla Yayla (Çev.), *Liberal Düşünce*, 18 (17), 227-246, <http://www.libertedownload.com/LD/arsiv/71/17-thomas-mayor-avci-toplayicilar-.pdf>, (Erişim Tarihi: 09.04.2020).
- Milli Eğitim Bakanlığı (MEB), (2011). *Konaklama ve Seyahat Hizmetleri*, http://megep.meb.gov.tr/mte_program_modul/moduller_pdf/Turizm%20Hareketleri.pdf (Erişim Tarihi: 09.04.2020).

- Pamuk, N. S., Soysal, M. (2018). Yeni Sanayi Devrimi Endüstri 4.0 Üzerine Bir İnceleme, *Verimlilik Dergisi*, 1, 41-66.
- Pan, B., Yang, Y. (2015). Book Chapter for: Management Science in Hospitality and Tourism: Theory, Practice and Applications.
- Robania, M., Madaleno, M. (2019). The Future of Tourism: Innovation and Sustainability içinde, Salo, E. F. ve Cooper, C. (Eds). *Resources: Eco-efficiency, Sustainability and Innovation in Tourism*, 19-42.
- Roberts, B. H. (2015). The Third Industrial Revolution: Implications for Planning Cities and Regions. Urban Frontiers Working Paper 1, 1-22.
- Rukancı, F., Hakan A. (2004). Bilgi Toplumu ve Toplumun Bilgilenmesine Kütüphanelerin Rolü, *Kütüphaneciliğin Destanı Uluslararası Sempozyumu Bildiriler*, <http://acikarsiv.ankara.edu.tr/fulltext/165.htm>, (Erişim Tarihi: 09.04.2020).
- Salgues, B. (2018). *Society 5.0: Industry of the Future, Technologies, Methods and Tools*. London: ISTE Ltd and John Wiley & Sons, Inc.
- Sander, O. (1989). *Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918'e*, Ankara: İmge.
- Schwab, K. (2017). *The Fourth Industrial Revolution*. New York: Crown Business.
- Selvi, Ö. (2012). Bilgi Toplumu, Bilgi Yönetimi ve Halkla İlişkiler, *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, S:3, 192-214.
- Stainton, H. (2020). *The History of Tourism*. <https://tourismteacher.com/history-of-tourism-2/>, Erişim Tarihi: 05.05.2020.
- Stein, B. (1971). *Marketing in Action for Hotel-Motels and Restaurants*, New York: Ahrens.
- Stroud, R., & Vermeule, C. (1962). Cyriacus of Ancona and Athens, by E. W. Bodnar. *Speculum*, 37 (2), 257–265. <https://doi.org/10.2307/2849953>
- Sustainable Travel Report, (2021). <https://globalnews.booking.com/download/1037578/booking.comsustainabletravelreport2021.pdf>. (Erişim Tarihi: 09.10.2021).
- Tekin, Z. (2019). Otel İşletmelerindeki Web/Bulut Tabanlı Teknolojilere Dayalı Yönetim Sistemleri ve İşletme Başarısı İlişkisi, *Uluslararası Yönetim ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6 (11), 130-137.
- Tonta, Y. (1999). Bilgi Toplumu ve Bilgi Teknolojisi, *Türk Kütüphaneciliği*, 13(4), Aralık 1999, 363-375.

- Tonta, Y., Küçük, E. M. (2005). Sanayi Toplumundan Bilgi Toplumuna Geçiş Sürecinde Temel Dinamikler, *Bilgi Çağı ve Teknolojik Gelişmeler Işığında Toplum, Yönetim, Yönetici ve Lider Yaklaşımları Uluslararası Sempozyumu*, 12-13 Mayıs 2005, İstanbul.
- Topsakal, Y., Yüzbaşıoğlu, N., Çuhadar, M. (2018). Endüstri Devrimleri ve Turizm: Türkiye Turizm 4.0 Swot Analizi ve Geçiş Süreci Önerileri, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 23, 1623-1638.
- Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği (Tüsiad), (2016). *Türkiye'nin Küresel Rekabetçiliği İçin Bir Gereklik Olarak Sanayi 4.0 Gelişmekte Olan Ekonomi Perspektifi*, <http://www.tusiad.org/indir/2016/sanayi-40.pdf>, (Erişim Tarihi: 08.04.2020).
- Ünal, Y. (2009). Bilgi Toplumunun Tarihçesi, *Tarih Okulu*, Sonbahar 2009, 5, 123-144.
- Yalçınkaya, T. (2001). Sanayi ve Bilgi Toplamlarında Rekabet Ekonomisi, *Rekabet Bülteni*, 3(5), 59-70.
- Yıldız, Z. (2011). Turizm Sektörünün Gelişimi ve İstihdam Üzerindeki Etkisi, *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 3(5). 54-71.
- Yılmaz, L., Güler, M. E. (2017). Türkiye'de Muhafazakâr Değerler Bağlamında Turizm ve Tatil Algısındaki Değişme, *International Journal of Contemporary Tourism Research*, 1 (1), 17-25.
- Yovcheva, Z., Buhalis, D. (2013). Augmented reality in tourism: 10 unique applications explained, *Digital Tourism Think Tank*, 1-12.